

TENTH ANNUAL REFORC CONFERENCE ON EARLY MODERN CHRISTIANITY. LONG REFORMATION (CA. 1400–1800): CONFESSIONS, CULTURES AND SOCIETIES

Budapest, 2021. május 6–8.

MÓRÉ TÜNDE

A Reformation Research Consortium (RefoRC) kutatóintézeteket, egyetemi tanzékeket, könyvtárakat összefogó nemzetközi hálózat, amelynek középpontjában a kora újkori kereszténység kutatása áll. A magyar részvétel ebben a konzorciumban 2011-gyel kezdődött, amikor az akkori MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont a RefoRC partnere lett. Ez a részvétel kettős feladatot jelentett: a magyar reformáció-történeti kutatások nemzetközi szintű végzése mellett a kelet-európai régió további érdekelt intézményeit is be kellett vonni ebbe a kapcsolathálóba. 2021-re magyarországi és romániai intézmények csatlakoztak be a konzorciumba, melyek működését, a közös kutatásokat és rendezvényeket a kelet-európai régió koordinátoraként Tóth Zsombor koordinálta, aki egyszersmind a RefoRC vezetőségének tagja is lett. A budapesti konferencia fontos előzménye a 2018-ban Tóth Zsombor által elnyert Lendület-pályázat és támogatás (2018–2023), amelynek kutatási projektje az ún. hosszú reformáció (*Long Reformation*) koncepciójának kelet-európai alkalmazására épült. A közép- és délkelet-európai térségben a reformációk szimultán módon más-más intenzitással és eredménnyel kezdődtek el, illetve mentek végbe. Akár egyetlen régióra fókuszálva is, mint például az Erdélyi Fejedelemség, hamar világossá válik, hogy a szászok, székelyek, sőt a románok reformációja egyáltalán nem egybeeső és végképp nem azonos konfesszionalizációs folyamatok következtében vagy hatására ment végbe, ráadásul jelentősen eltérő időzítéssel.

A „hosszú reformáció” fogalmával elsősorban az átalakuló államformák és egyházak teológiai és politikai konfliktusainak és kompromisszumainak folyamataira, illetve a vallásos perzekúció történeti reprezentációira világíthatunk rá. Ennek értelmezésére egy diakrón elbeszélési modell lehet alkalmas, amely az 1520-as évektől 1791-ig megy el. Irodalomtörténeti szempontból a gyászévtizedre esik a hangsúly, hiszen innen datálható a vallásos perzekúció tematizálása a magyar és neolatin kora újkori irodalmi kultúrában, az összes teológiai és politikai vonzatával együtt. Az MTA Lendület „Hosszú Reformáció” Kutatócsoportban három fő irányba van

ennek a kutatásnak: a reformációtörténet kritikai értékelése, a reformáció társadalom- és művelődéstörténete, valamint a reformáció írásbeliségének kutatása.

A RefoRC 2011-ben indította útjára éves vándorkonferencia-sorozatát. A rendezvények 40 perces, plenáris előadásai egy központi téma köré szerveződnek, míg a párhuzamos szekciókban 20 perces előadásokat hallgathatnak meg a résztvevők a kora újkori kereszténységről. A tizedik konferenciára 2021. május 6 és 8. között került sor. Ennek helyszíne Budapest volt, a rendezvény hívószava pedig a „hosszú reformáció” volt.¹

A tudományos tanácskozáson összesen 87 előadás hangzott el angol vagy német nyelven. A *Tenth Annual RefoRC Conference on Early Modern Christianity* abból a szempontból volt különleges, hogy a koronavírus járvány miatt csak korlátozott számban lehettek jelen résztvevők, így a szervezők a hibrid lebonyolítás mellett döntöttek. Ez azt jelentette, hogy voltak olyan előadók, akik Budapesten adtak elő (ezeket az előadásokat streamelték), online előadók, illetve felvett videót küldő résztvevők is.

A konferencia nyitónapján Balogh Balázs, a Bölcsészettudományi Kutatóközpont főigazgatója, Herman J. Selderhuis, a RefoRC igazgatója és Tóth Zsombor, az MTA Lendület „Hosszú Reformáció” Kutatócsoport vezetője köszöntötte a résztvevőket. A tudományos tanácskozás Alec Ryrie (Durham University) és Tóth Zsombor plenáris előadásával vette kezdetét. Ryrie a XVIII. század második felének folyamatait tekintette át, arra a kérdésre keresve a választ, hogyan illeszkedik a hosszú reformáció értelmezési kerete az ekkor kezdődő szekularizációs törekvésekhez.

Tóth Zsombor (Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Irodalomtudományi Intézet) szintén XVIII. századi forrásokra alapozta előadását. A kéziratos szövegek kutatási potenciáljának elemzése mellett elsősorban arra koncentrált, hogy a megélt vallási tapasztalat vizsgálatában milyen hozadékkal jár a kéziratos forráskutatás.

A tanácskozás második napján Gilányi Gabriella (Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Zenetudományi Intézet), Kiss Erika (Magyar Nemzeti Múzeum) és Anna Vind (University of Copenhagen) plenáris előadásai következtek. Gilányi Gabriella az MTA Lendület - Digitális Zenei Fragmentológia Kutatócsoport munkatársa, aki olyan kódex-töredékeket és kottairásokat mutatott be, amelyek erdélyi gyűjteményekből származnak, és jellemzően protestáns kötetek borítójaként maradtak fenn az utókor számára. Kiss Erika a Magyar Nemzeti Múzeum 2017-es, *Ige-idők* címet viselő tárlatának kurátoraként a kiállítás koncepcióját ismertette. Megközelítése azért is volt különleges, mert a reformáció 500 éves évfordulójára készült tárlat a magyarországi reformáció összetett viszonyait, állandóan változó körülményeit mutatta be, olyan tárgyi anyagot összegyűjtve, amely korábban nem volt egy helyen látható, s nemzetközi szinten nem volt észlelhető a jelentősége. A délutáni plenáris előadó, Anna Vind az északi országok (Dán, Svéd Királyság) teológiai gondolkodásának

¹ A konferenciáról készült videó elérhető a BTK Youtube csatornáján: youtube.com/watch?v=GmIst8pzhw&t=18s

mediális vetületeit vizsgálta: hogyan jelenik meg Isten szava, valamint hogyan jelennek meg a konfesszionális határok a művészetekben, a zenében, a festészetben. A konferencia zárónapján James Kelly (Durham University) és Volker Leppin (University of Tübingen) szerepeltek plenáris előadásokkal. James Kelly az angliai katolikus reformáció történetének kulcsmozzanatait mutatta be, míg Volker Leppin a hosszú reformáció középkori gyökereit elemezte a devóciós gyakorlatokon keresztül. Amíg a tudományos tanácskozás plenáris előadásai szorosabban kapcsolódtak a hosszú reformáció témájához, addig a párhuzamos szekciókban szerteágazó problémákkal foglalkoztak a résztvevők.

A digitális bölcsészet témakörét tárgyaló előadások két szekcióban is szerepeltek. Csütörtökön (1.A szekció) a TEI XML jelölőnyelv használatát két levelezéskorpuszon is bemutatták: Szilágyi Emőke Rita és Fellegi Zsófia Oláh Miklós levelezésének digitális kritikai kiadásáról, míg Vida Bence Bethlen Miklós leveleinek kiadásáról beszélt. A szekció harmadik előadója, Maróthy Szilvia az MTA Lendület „Hosszú Reformáció” Kutatócsoporttal közös kutatási projektjét vázolta (*Manuscript Matters: The Emergence of Scribal Publicity during the Long Reformation*), amely az erdélyi könyvtárak kéziratos állományának feltárására és adatvizualizációjára épül. Pénteken Palkó Gábor, Sebestyén Ádám és Fellegi Zsófia egy-egy előadása a szemantikus adatbázisok szerepét és a bennük rejlő további kutatási lehetőségeket tekintette át (5.A szekció). A reformáció korai időszakához kapcsolódtak az 1.B szekció előadásai. Kim Stefan Groop a lipcsei Paulinum és annak előzménye, a középkori egyetemi templom, a Paulinerkirche egymáshoz való viszonyáról beszélt. Ulrich A. Wien Brassó korai reformációjáról beszélt, elsősorban a megigazulás teológiai kérdése fölül értelmezve a folyamatot. Szegedi Edit az erdélyi századok XVI. és XVII. századi lutheranizmusának eltéréseit mutatta be. Katolikus püspökök álltak az 1.C panel középpontjában. Carlo Borromeo (1538–1584) milánói érsek munkásságát tárgyalta Matteo Al Kalak, míg Marco Iacovella a XVI. század első felének püspöki modelljét mutatta be. A szekció harmadik előadásában Gábor Csilla az erdélyi katolikus püspök, Ilylyés András *Legendárium*ában szereplő szentek életét elemezte abból a szempontból, hogy milyen kapcsolatuk van a szövegeknek a történetírói munkákkal. A házassághoz kapcsolódó előadásokat tartalmazó panelben (1.D) Natalia da Silva Perez a magánélethez való jog lehetőségeit vizsgálta, Paolo Astorri a magánszféra és a szülői szerepértelmezés jellemzőit mutatta be a reformáció idején, Natacha Klein Käfer pedig a szerelmi varázslatok jelentőségét értelmezte a házasságon belül. Peter Opitz elnöklésével az 1.E szekcióban Tapio Leinonen, Székely Örs és Jakub Koryl általánosabb teológiai kérdéseket taglaltak előadásaikban.

A kora újkori medialitáshoz kapcsolódó előadásokkal folytatódtak a párhuzamos szekciók. Doohyeok Jong egy bibliai hely, Mt 18: 15–17 reformáció előtti és reformáció utáni exegézisével foglalkozott, Eva Janssens a keskeny és a széles út példázatát vizsgálta, Rasmus Vangshardt a spanyol drámaíró, Pedro Calderón *theatrum*

mundijának egy új olvasatát adta, a szekció utolsó előadója pedig, Peter Benka a felső-magyarországi városokban lezajlott, művészettel és szertartásokkal kapcsolatos XVI. századi vitákat tekintette át. A reformáció befolyásos személyeségeivel foglalkozott a 2.B szekció. Preston Hill olyan értelmezéseket vizsgált, amelyek Krisztus pokolra szállását magyarázták. Kyung Phil Kim Kálvin és Melancthon bűnértelmezéseinek az eltéréseit szedte össze, hangsúlyt fektetve arra, hogy ezek mennyire kapcsolódtak a tomista teológiai hagyományhoz. Gerard Bosker egy holland puritánus teológus, Bernardus Smijtegelt írásait mutatta be, Pap Levente pedig Martin Opitz *Sarmatica* című munkájával foglalkozott. A 2.C panel középpontjában a művészetek és a reformáció kapcsolata állt. Ananda Majumdar előadása a hosszú reformáció és a művészetek viszonyára koncentrált, a szekció két előadója a patrónusok szerepét hangsúlyozta: Jan Jež a mazóviai grófnő, Anna Radziwiłł (1475/1476–1522) művészetpártolását mutatta be, Aleksandra Matczyńska a sziléziai asszonyok által támogatott tárgyak ikonográfiáját tárgyalta. A szekcióban szerepelt még Barbara Dzierzanowska, aki a rutén nyelvű dalok térítési szerepét vizsgálta. A bibliai szövegek felhasználásáról szóló szekcióban (2.D) szó esett a cseh himnuszokról (Marie Škarpová), a genfi zsoltárokról (Michael Kearney), Jesper Rasmussen Brochmand hitértelmezéséről (Jonas Kjøller-Rasmussen), valamint Leibniz *Theoria philosophiae* és *Theologia naturalis* című műveiről (Meine Veldman). A csütörtök délutáni előadásokat egyháztörténeti témákkal foglalkozó szekció kerekítette ki (2.E), ahol hallhattunk Luther-értelmezést Neulsaem Ha-tól, míg Gregory Haake a XVII. századi angliai jezsuita-rablásokat helyezte kontextusba, Jason Matossian pedig szintén angliai eseményekről beszélt – mégpedig az anglikán-nonkonformista ellentétről és annak következményeiről. A szekciót Bastian Felter Vausanson zárta, aki a XVII. századi Francia Királyságba kalauzolta hallgatóit, amikor a két gondolkodó, Jeanne-Marie Bouvier de la Motte-Guyon (1648–1718) és François de Salignac de la Mothe-Fénelon (1651–1715) levelezése alapján mutatta be a keresztény barátság jellemzőit.

A tudományos tanácskozás pénteki napján mind délelőtt, mind délután voltak osztott szekciók. A 3.A panel három előadása közül kicsit kilógott az erdélyi szászok reformációját vizsgáló Adinel Ciprian Dincă, aki a könyvtörténet felől közelített a kérdéshez, míg a másik két előadó a katolikus restaurációhoz kapcsolódott. Ana Luiza Ferreira Gomes Silva két kora újkori leuveni egyetemi kurzust vizsgált abból a szempontból, hogyan módosultak a kurzusok a trentói reform hatására, Mihalik Béla pedig a katolikus egyházi reformok hatását XVIII. századi anyag elemzésén keresztül mutatta be, a kis jáász faluban, Alattyánban lezajlott események vizsgálatával. A reformáció felekezeti konfliktusait, Luther vitáit ragadta meg a 3.B szekció. Bernward Schmidt Luther egyik ellenfelének, Kilian Leib történettudományi munkáit vizsgálta, Cora Dietl Johannes Cochlaeus polemikus iratát elemezte, míg Isabelle Stauffer Thomas Murnerrel való hitvitáját tárgyalta. A nemzeti nyelvek és a reformáció kapcsolatára kérdezett rá a 3.C szekció három előadója. Izabela Winiarska-Górska a lengyel

nyelvű *Vulgata* kérdéskörét mutatta be, Wojciech Kordyzo a porosz grófság nyomdai programját vizsgálta, kitérve a lengyel nyelvű kiadványok térnyerésére, és azokra a műfajokra, amelyekre jellemző volt, hogy lengyel nyelven jelentek meg. Ben Nelson pedig Johannes Oecolampadius Szentírásértelmezéséről beszélt részletesebben. Ugyanezt a témát járta körbe a 3.D szekció. Tomasz Karol Mantyk F. Titelman *Énekek éneke*-kommentárját mutatta be, Mark Earngey egy angliai püspökök közötti polémiát helyezett el az angol reformáció kontextusában, Harry Spillane az angol nyelvű Biblia körüli viták közül azt elemezte részletesebben, amely az 1568-as, Matthew Parker-fél kiadás körül alakult ki. Péntek délelőtt került sor a konferencia egyik német nyelvű szekciójára is, amely a zürichi reformáció köre szerveződött. Joe Mock Heinrich Bullingerről, Mona Velinsky Ulrich Zwingli etikájáról, Ariane Albisser pedig Lorenz Meyer tevékenységéről tartott előadást.

Péntek délután a 4.A panel a női tapasztalat és a reformáció közötti kapcsolatról szólt. Mette Ahlefeld a kora újkori Dán Királyságban vizsgálta a nők, különösképpen a várandós nők helyzetét az egyházban. Kovács Dóra ecsedi Báthory István patrónusi hálózatát mutatta be. A XVII. századi magyarországi kálvinizmus kegyességi kérdéseit tematizálta a 4.B panel, amelyben Molnár K. Attila és Musasizi Szilvia előadása volt hallható. Peter Opitz elnökölte a 4.C szekciót, amelyben három, teológiai problémákkal foglalkozó előadás hangzott el. Ittész Gábor Philipp Melanchthon *De anima*-kommentárját használta fel a halhatatlanság kérdéskörének elemzéséhez, Suk Yu Chan Ulrich Zwingli és Kálvin egy-egy beszéde alapján tárgyalta a *providentia Dei* tanát, Michael Lapp pedig a denominalizáció XVII. századi folyamatait mutatta be. A lutheranizmus különböző kérdéseit vette górcső alá a 4.D szekció három előadója. Wouter Druwé egy XV. századi németalföldi közösség, Windesheim jogi környezetét ábrázolta, Sabine Hiebsch a XVII. századi németalföldi lutheranizmus változásaira koncentrált, Aurelio Garcia pedig a németalföldi lutheranizmus karibi adaptálását elemezte a kolonializmus szempontjából. A reformáció tanításainak értelmezése állt a 4.E szekció – eltérő forrástípusokat használó – előadásainak középpontjában. Karin Kallas Pöder egy Luther-beszédet, Kazimierz Bem a XVI-XVII. századi lengyel kálvinista püspökökről szóló egyháztörténeti dokumentumokat, Pavel Bilichenko pedig Francysk Skarina munkáit használta fel.

A konferencia pénteki napját párhuzamos szekciók zárták. A digitális bölcsészet mellett előkerült a reformáció reprezentációs gyakorlata (5.B szekció). Isabella Walser-Bügler alkalmi beszédeket elemzett, rámutatva az egyetekem gyakorlatának sajátosságaira. Steff Nellis egy olyan, XVIII. századi francia értekezést vizsgált, amely az ünnepi rítusokat és ruházatokat szabályozta, Miriam Have Watts pedig a kora újkori dán templomok díszítőműveit mutatta be. A kora újkori katolikus egyház problémáiról és a reformtörekvésekről szólt az 5.C panel. Tadeusz Rubika a lengyelországi *Wujek Biblia* cenzúrájáról beszélt, Mathias Moosbrugger a Petrus Canisius által a trentói zsinaton betöltött szerepet helyezte el a reformtörekvések kontextusában, végül Vass Csongor a XVII. századi erdélyi jezsuita, Baranyi Pál térítő tevékenységét

mutatta be. A háborúk és a hosszú reformáció kapcsolatát tárgyalták az 5.D szekció résztvevői. Huszita konfliktusokat elemzett Marta Quatrale, a harmincéves háború volt a témája Andreas Holzem előadásának, a francia vallásháborúkról szólt Andrei Constantin Sălăvăstru. Az 5.E panel Volker Leppin elnöklésével a leideni egyetemen zajló vallási polémiákat járta körbe, Andreas Beck, Hank van den Belt és Aza Goudrian előadásai révén.

A konferencia hibrid jellegéből fakadt, hogy a kísérőprogramok az online térbe kerültek át. Sor került a *Does the Book Have a Future?* című kerekasztal-beszélgetésre, amelynek résztvevői a vezető tudományos könyvkiadók képviselői voltak. A diskuszió központi kérdése az volt, hogy milyen nehézségekkel kell szembenéznie a könyvkiadásnak, milyen hatással volt a tudományos publikációkra a koronavírus-járvány, illetve mit jelent a jövőre nézve a digitális bölcsészet növekvő szerepe.

Pénteken került sor a RefoRC Book Award 2021 átadására, amelyet az idei évben Els Agten kapott *The Catholic Church and the Dutch Bible. From the Council of Trent to the Jansenist Controversy (1564-1733)* című monográfiájáért, mely a Brill Kiadó gondozásában jelent meg 2020-ban. Agten azt vizsgálja, hogy a XVI. és XVII. századi Németalföldön hogyan hatottak a janzenista és antijanzenista törekvések az anyanyelvű bibliaolvasásra és a bibliák nyomtatására. Szintén pénteken emlékeztek meg a RefoRC elmúlt évtizedéről, ami egyben alkalmat adott arra is, hogy a szervezet arculatváltását is bemutassa. A rendezvény szombati zárónapján mutatta be Tóth Zsombor az alakuló Centre for Reformation Studies-t, amely a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet keretei között fog működni.

A konferencia sok szempontból a jelenlegi nemzetközi reformációtörténeti kutatások keresztmetszetét mutatta meg. Historiográfiai szempontból látványos az elmozdulás a hagyományos Luther- és német vagy evangélikus-központú diskurzustól a konfesszionalizációs tézis kritikájának tanulságai felé, egy olyan pluralitás megragadásának irányába, amely reformáció(k) helyett a kora újkori kereszténység (*early modern Christianity*) komplex tanulmányozását javasolja. Módszertani szempontból a komparatív megközelítések uralkodtak, amelyek a hosszú reformáció periodizációjára hagyatkozva (1400–1800) a késő-középkor, reformáció és felvilágosodás korszakalakzatait is újrapozícionálták. A konfesszionális hagyományok, nyelvek és kultúrák egy időben érvényesülő bonyolult különbségei és azonos gyökerei olyan „hibrid” jelleget kölcsönöztek a hosszú reformációnak, amely a kultúra és társadalom összes szintjén és dimenziójában változásokat okozott. A budapesti konferencia fő tanulsága az volt, hogy ezeknek az átalakulásoknak, hagyomány-teremtéseknek és megújulásoknak az interdiszciplináris tanulmányozása a „kora újkori kereszténység” árnyalt megértése érdekében jelenti az egyik legfőbb kihívást a nemzetközi reformációtörténeti-kutatások számára a közel jövőben.

A plenáris előadások, illetve a *short paper*-szekciók előadásaiból készült válogatás Tóth Zsombor által szerkesztett angol nyelvű tanulmánykötetben fog megjelenni a *Refo500 Academic Studies* sorozatban.